

VENE KULTUURI SEMIOOTIKA

BIBLIOTHECA LOTMANIANA

SARJA KOLLEGIUM

Irina Belobrovtseva (Tallinna Ülikool)

Kalevi Kull (Tartu Ülikool)

Tatjana Kuzovkina (Tallinna Ülikool)

Mihhail Lotman (Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool)

Igor Pilštšikov (Tallinna Ülikool, California Ülikool Los Angeleses)

Peeter Torop (Tartu Ülikool)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Merit Rickberg (Tallinna Ülikool)

Boriss Uspenski (Vene Riikliku Teadusülikooli Kõrgem
Majanduskool)

Tallinna Ülikool

Juri Lotman, Boriss Uspenski

VENE KULTUURI SEMIOOTIKA
VALIK ARTIKLEID

Koostanud Marek Tamm

Tõlkinud Peet Lepik,
Kajar Pruul ja Margus Ott

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2022

Bibliotheca LOTMANIANA

Bibliotheca Lotmaniana
Juri Lotman, Boriss Uspenski
Vene kultuuri semiootika: Valik artikleid
Koostanud Marek Tamm

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Tõlkinud Peet Lepik, Kajar Pruul ja Margus Ott
Toimetanud Silvi Salupere
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett
Fotod: Tallinna Ülikooli Juri Lotmani semiootikavaramu

© Boriss Uspenski ja Tallinna Ülikooli Juri Lotmani semiootikavaramu
Autoriõigus (tõlge): Peet Lepik, Kajar Pruul ja Margus Ott, 2022
Autoriõigus (koostamine ja sissejuhatus): Marek Tamm, 2022
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2022

ISSN 1736-9185
ISBN 978-9985-58-921-2

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Printon

SISUKORD

Ühest intellektuaalsest sõprusest: Juri Lotman ja Boriss Uspenski. Sissejuhatuseks (<i>Marek Tamm</i>)	7
Tinglikkus kunstis (<i>tlk Peet Lepik</i>).	29
Kultuuri semiootilisest mehhanismist (<i>tlk Peet Lepik</i>) . . .	36
Müüt – nimi – kultuur (<i>tlk Kajar Pruul</i>)	73
18. sajandi vene kultuuri semiootilisest tüpoloogias (<i>tlk Peet Lepik</i>)	106
Duaalsete mudelite rollist vene kultuuri dünaamikas 18. sajandi lõpuni (<i>tlk Peet Lepik</i>)	131
Vanavene kultuuri uurimise uued aspektid (<i>tlk Peet Lepik</i>)	191
Kultuuride heterogeensus ja homogeensus. Postskriptum ühisteesidele (<i>tlk Margus Ott</i>)	221
Kontseptsiooni „Moskva kui kolmas Rooma“ vastukajad Peeter I ideoloogias (Keskaegsest traditsioonist barokk-kultuuris) (<i>tlk Kajar Pruul</i>)	226
„Heidik“ ja „väljatõugatus“ kui peamiselt Peetri-eelse perioodi sotsiaalpsühholoogiline hoiak vene kultuuris („Oma“ ja „võõras“ vene kultuuri ajaloos) (<i>tlk Peet Lepik</i>)	250

Ilmumisandmed.....	269
Nimeloend.....	271

ÜHEST INTELLEKTUAALSEST SÕPRUSEST: JURI LOTMAN JA BORISS USPENSKI

SISSEJUHATUSEKS

Marek Tamm

Juri Lotmani ja Boriss Uspenski intellektuaalne koostöö on üks 20. sajandi teise poole humanitaarteaduste huvitavamaid episooide.¹ Esmapilgul ei ühendanud neid palju, nad kuulusid eri põlvkondadesse (vanusevahe on viisteist aastat), neil oli erinev väljaõpe (üks oli kirjandus-, teine keeleteadlane), nende maailmavaates oli suuri erinevusi (üks oli ilmalik, teine religioosne inimene), nad elasid eri linnades (üks Tartus, teine Moskvas) ja tagatipuks erines ka nende kasv suuresti (üks lühike, teine pikk). Kummati sündis juba esimesest kohtumisest 1963. aasta sügisel lähedane sõprus ja tihe koostöö, mis jättis sügava jälje meie ajastu humanitaarsele mõtlemisele.

Kui Lotman ja Uspenski esimest korda Moskvas kokku said, oli esimene 41-aastane ja teine saanud 26. Lotman oli tulnud Moskvasse ettepanekuga alustada koostööd Moskva ja Tartu strukturalistlikult meelestatud teadlaste vahel, pakkudes Tartu ülikooli välja uue kogunemis- ja avaldamiskohana. Pakkumine oli taktikaliselt läbi mõeldud, sest nõukogude

---

¹ Pole huvitusetu mainida, et tuntud briti kultuuriajaloolane Peter Burke tõi 20. sajandi poliümaatide ühe kõige olulisema koostöönäitena hiljuti esile just Lotmani ja Uspenski tandemi, vt Peter Burke, *The Polymath: A Cultural History from Leonardo da Vinci to Susan Sontag*. New Haven and London: Yale University Press 2020, lk 211.

tsensuuri haare oli impeeriumi perifeerses ülikoolilinnas võrratult väiksem kui metropolis. Uspenski on hiljem meenutanud, et nende esimene kohtumine leidis aset Aleksandr Pjatigorski korteris: „Juri Mihhailovitš kui vanamoodne ja provintsist kohale sõitnud inimene tuli sinna ülikonnas ja lipsuga.“² Vaidlused olid elavad, kuid Lotmani ettepanek langes viljakale pinnale, sest moskvalaste hiljutine kogumik oli tsensuuri survele hävitatud. Sellest algatusest sündiski teadusajalooline nähtus, mida tunneme Tartu–Moskva semiootika-koolkonna nime all.³ Esimest korda koguneti 1964. aasta augustis suvekooli Tartu ülikooli spordibaasis Käärikul; ühtlasi oli see Uspenski esimene külaskäik Tartusse.⁴ Kohe

² Михаил Трунин, «...такое явление природы: утверждает, что Бога нет, хотя сам как ангел»: Борис Успенский и Михаил Лотман о семиотике и советском научном быте. – Colta.ru, 06.04.2016, <https://www.colta.ru/articles/literature/10671-takoe-yavlenie-prirody-utverzhdaet-chto-boga-net-hotya-sam-kak-angel> (18.12.2021). Eesti keeles (lühendatud versioon): Mihhail Trunin, Püüdlus täpsuse poole ühendas Tartu–Moskva koolkonda: Intervjuu Boriss Uspenskiga. – Postimees, 08.04.2016.

³ Vt viimati ja kokkuvõtlikult: Marina Grishakova, Silvi Salupere, A School in the Woods: Tartu–Moscow Semiotics. – *Theoretical Schools and Circles in the Twentieth-Century Humanities: Literary Theory, History, Philosophy*. Ed. by M. Grishakova and S. Salupere. New York, London: Routledge 2015, lk 173–195; Natalia Avtonomova, Yuri Lotman and the Moscow-Tartu School of Semiotics: Contemporary Epistemic and Social Contexts. – *The Palgrave Handbook of Russian Thought*. Ed. by Marina F. Bykova, Michael N. Forster and Lina Steiner. Cham: Palgrave Macmillan 2021, lk 737–753; Merit Rickberg, Silvi Salupere, Lotman and the Tartu–Moscow School of Semiotics. – *The Companion to Juri Lotman: A Semiotic Theory of Culture*. London: Bloomsbury Academic 2022, lk 91–104.

⁴ Tasub märkida, et 1964. aastal sattus esimest korda Eestisse – Elvasse suvitama – ka Boriss Uspenski vanem vend Vladimir Uspenski (1930–

esimesest kohtumisest sai alguse Lotmani ja Uspenski regulaarne suhtlus, nii sagedaste külaskäikude kui ka mahuka kirjavahetuse näol.⁵ Viimane ongi tänapäeval kõige olulisem allikas nende ühisloome uurimisel.

Moskva ja Tartu õpetlase koostöö kuldne kümnend oli 1970. aastad. Vaid mõne aastaga sündis terve rida silmapaistvaid artikleid, mis tõlgiti võrdlemisi kiiresti paljudesse keeltesse ja mida loetakse laialdaselt siiani.⁶ Üldises vaates liigituvad need kahte mõttelisse tervikusse. Esiteks teoreetilise iseloomuga artiklid, mis panid aluse kultuuri semiootilisele analüüsile (neist kõige mõjukamad on kindlasti 1971. aastal ilmunud „Kultuuri semiootilisest mehhanismist“ ja 1973.

2018), tuntud vene matemaatik, loogik ja keeleteadlane. Noorema venna vahendusel tutvus ta ka Lotmaniga ja temastki sai Tartu õpetlase pikaajaline sõber ja mõttekaaslane, sh esimese semiootika suvekooli aktiivne osaline. Vt Vladimir Uspenski, Jalutuskäigud Lotmaniga ja sekundaarne modelleerimine. – Jalutuskäigud Lotmaniga. Koost. Mihhail Lotman. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2010, lk 391–436.

⁵ Lotmani ja Uspenski trükkis ilmunud kirjavahetus sisaldab ajavahemikust 1964–1993 kokku 424 kirja, telegrammi ja lühiläkitust, ent tegelik kirjavahetus oli mõneti suuremgi, sest mitte kõik läkitused pole säilinud. Vt Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993. Составление, подготовка текста и комментарии О. Я. Кельберт и М. В. Трунина. Под общей редакцией Б. А. Успенского. Таллинн: Издательство ТЛУ 2016. Vt ka selle raamatu arvustust koos mõne üldisema tähelepanekuga: Roman Leibov, Sõprus kui kultuurifenomen. – Keel ja Kirjandus 2017, 2, lk 139–143.

⁶ Vt nt David K. Danow, Lotman and Uspensky: A Perfusion of Models. – *Semiotica* 1987, 64, 3/4, 343–357; Maria Cristina Gatti, Pratiche di analisi semiotica in Jurij M. Lotman e Boris A. Uspenskij. – *Semiotica II: Configurazione disciplinare e questioni contemporanee*. A cura di Gianfranco Bettetini, Sergio Cigada, Savina Raynaud, Eddo Rigotti. Brescia: La Scuola 2003, lk 141–165.

aastal ilmunud „Müüt – nimi – kultuur“), teiseks vene kultuuri semiootilisele mõtestamisele pühendatud artiklid, sh krestomaatilise väärtusega „Duaalsete mudelite rollist vene kultuuri dünaamikas“ (1977) ja „Kontseptsiooni „Moskva kui kolmas Rooma“ vastukajad Peeter I ideoloogias“ (1982). Nagu on kinnitanud Uspenski ja nagu on näha kahe autori kirjavahetusest, oli ühisartikli algatajaks enamasti Lotman, mis ei ole üllatav, arvestades tema rolli vanema ja kogenuma kolleegina. Uspenski on hiljem meenutanud, et tema vaatenurgast põhines nende koostöö noorema inimese suhtel vanemasse, lisades: „Kuid samal ajal tundsin end täiesti vabalt. Ma suutsin tema üle naerda – ja tema loomulikult minu üle.“⁷ Ühisartiklid ei olnud aga nende koostöö ainus väljund. Lisaks pidasid nad mitmel pool ühisettekandeid, koostasid nii enda kui ka lähedaste kolleegide töödest peamiselt välislugejatele mõeldud kogumikke (millele nad kirjutasid kahasse ka uusi sissejuhatusi),⁸ samuti töötasid kirjandustekstide editeerimise kallal, sh aastatepikkune töö Karamzini „Vene ränduri kirjade“ teadusliku väljaandega. Kirjavahetusest ilmneb, et nii mõnigi artikli-, raamatu- või kogumikuidee ei saanud eri põhjustel teoks. Kuid Lotman ja Uspenski andsid teineteisele

⁷ Трунин, «...такое явление природы: утверждает, что Бога нет, хотя сам как ангел».

⁸ Ricerche semiotiche: Nuove tendenze delle scienze umane nell' URSS. A cura di Jurij M. Lotman e Boris A. Uspenskij. Torino: Einaudi 1973; Tra-vaux sur les systèmes de signes: École du Tartu. Textes choisis et présentés par Y. M. Lotman et B. A. Ouspenski, Bruxelles: Complexe 1976; Ju. M. Lotman, B. A. Uspenskij, The Semiotics of Russian Culture. Ed. by Ann Shukman. Ann Arbor: Department of Slavic Languages and Literatures, University of Michigan 1984.

Boriss Uspenski ja Juri Lotman 1979. aastal Elvas

olulisi impulsse individuaalseski teadustöös. Näiteks rõhustab Lotman oma ingliskeelse raamatu „The Universe of the Mind“ 15. peatükis, et see on sündinud dialogis Moskva kolleegiga: „Mitmed siinse alaosa ideed on läbi arutatud Boriss Uspenskiga ja mu enda mõtted on saanud kuju meie pikaajalises sõpruses ja paljudes vestlustes.“⁹

Lotmani ja Uspenski intellektuaalne koostöö toimus peamiselt kahes formaadis: teineteise juures külas, kas Moskvas või Tartus, või siis kirja teel. 1964. aastast alates külastas Uspenski Tartut korduvalt. Juba sama aasta sügisel astus Lotman samme, et korraldada Tartusse tema korrapäraseid

⁹ Yuri M. Lotman, *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Transl. by Ann Shukman. Bloomington, Indiana: Indiana University Press 1990, lk 221. Lotmani seisukohtade mõjust Uspenski ajaloosemiotilistele töödele vt: Mikhail Trunin, *Semiosphere and History: Toward the Origins of the Semiotic Approach to History*. – *Sign Systems Studies* 2017, 45, 3/4, lk 335–360.

komandeeringuid, millest viimaks siiski kavandatud kujul asja ei saanud.¹⁰ Küll õnnestus Lotmanil korraldada 1966. aasta märtsis Tartu ülikoolis Uspenski loengukursus. See oli Moskva teadlasel üldse esimene kord tudengeid õpetada, ent kogemus kujunes väga oluliseks. Hiljem on ta ühes Tartus antud intervjuus meenutanud: „Ma lugesin Juri Mihhailovitši kutsel loengutsükli lingvistikast ja poetikast ning mäletan, kuidas ma närveerin. Poetika tsüklist sündis „Kompositsiooni poetika“¹¹ ja lingvistilisest poolest minu kõige olulisem keeleteaduslik töö: artikkel rääkija ja kuulaja grammatikast.¹² Need mõlemad sündisid siin, mitte nii, et ma sõitsin kohale valmismaterjalidega, vaid need formeerusid just õpetamise käigus. Siis ma mõistsin, kui oluline on õpetamine.“¹³ Uspenski õpetas Tartus hiljemgi ja oli regulaarne külaline semiootika suvekoolides ja sümposiumitel. Lotman seevastu peatus oma Moskva-sõitudel tavaliselt Uspenski juures kodus, mis lubas vahetut dialoogi

¹⁰ Lotman lootis toona panna Tartu ülikoolis aluse semiootikalaboratooriumile, kuhu pidi tööle asuma ka Uspenski; plaan paraku ei teostunud. Vt Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 39–44; Juri Lotman, Valik kirju. Koost. Marek Tamm, tlk Jüri Ojamaa ja Maiga Varik. Tallinn: Kultuurileht 2007, lk 61–63.

¹¹ Б. А. Успенский, Поэтика композиции (Структура художественного текста и типология композиционной формы). Москва: Искусство 1970.

¹² Б. А. Успенский, Проблемы лингвистической типологии в аспекте различения „говорящего“ (адресанта) и „слушающего“ (адресата). – To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday, vol. III. The Hague, Paris: Mouton 1967, lk 2087–2108.

¹³ Silvi Salupere, Intervjuu Boriss Uspenskiga, septembris 2002 Tartus. – <https://lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/Uspenski.htm> (18.12.2021). (Lühendatud versioon intervjuust on ilmunud Postimehes, 21.09.2002).

pidevalt elus hoida. Kirjavahetus oli suuresti selle elava läbi-käimise jätk, tingituna muu hulgas tõsiasjast, et telefon jõudis Lotmani koju alles 1980. aastate alguses.

Uspenski on mitmel pool rõhutanud, kui suurepärane oli nende üksteisemõistmine. „Me alustasime koos, kui üks ütles lause, siis teine jätkas seda. See oli otsekui koosmõtlemine, kooskogemine [*со-переживание*].“¹⁴ Mainimata otsesõnu Lotmanit, kuid tuginedes selgelt nende koostöökogemusele, kirjutab Uspenski sellest üksteise sõnatust mõistmisest oma raamatus „Ego loquens“: „Lähedased inimesed võivad üks-teist nii hästi mõista, et intellektuaalses tegevuses tekib kaasosaluse tunne: igaüks neist loeb justkui vestluskaaslase mõt-teid. Näiteks on teada, et pidevas loomingulises kontaktis töötavad kaasautorid ei suuda sageli kindlaks teha kummale neist kuulub see või teine mõte, see või teine sõnastus. Juh-tub, et üks neist alustab lauset ja teine jätkab seda nii, et lause alustajale tundub, et just nii ta kavatses selle lõpetada. On olemas täpsed väljendid: „pooletl sõnalt mõistma“ (prantsuse *entendre à demi-mot*), „mõtet haarama“ (vrd inglise *to be quick on the uptake*) – need iseloomustavad kirjeldatud situat-siooni õnnestunult.“¹⁵

Lotmani ja Uspenski tihedat koostööd tuleb mõistagi vaa-delda laiemas Tartu–Moskva semiootikakoolkonna arengu kontekstis. Teatud mõttes kujuneski nende koostööst üks

---

¹⁴ Boriss Uspenski e-kiri siinkirjutajale, 07.12.2021. Vt ka Salupere, Intervjuu Boriss Uspenskiga; Трунин, «...такое явление природы...».

¹⁵ Б. А. Успенский, *Ego Loquens: Язык и коммуникационное пространство*. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Рос-сийск. гос. гуманит. ун-т 2011, lk 120.

olulisemaid koolkonna mootoreid, mis kõige selgemalt nähtub 1973. aastal koostatud kultuurisemiootika teesidest – Tartu–Moskva koolkonna omalaadi manifestist –, mis sündis Lotmani algatusel ja Uspenski kodus Moskvast. Teesidesse panustasid nende kahe kõrval veel teisedki koolkonna juhtfiguurid – Vjatšeslav Ivanov, Aleksander Pjatigorski ja Vladimir Toporov –, kuid lähtekohaks on selgelt Lotmani ja Uspenski 1971. aasta artikkel kultuuri semiootilisest mehhanismist.¹⁶ Kõnekas on seegi, et 1977. aastal kirjutasid Lotman ja Uspenski Itaalia Feltrinelli kirjastuse palvel kultuurisemiootika teesidele ühise postskriptumi.¹⁷

Kui Uspenski seletas 1987. aastal Tartu–Moskva koolkonna edukust Moskva keeleteadusliku ja Leningradi (Peterburi) kirjandusteadusliku traditsiooni ühildamisega,¹⁸ siis tõenäoliselt pole vale seda seletust kohaldada ka tema ja Lotmani koostööle. Ühenduslülilik võib sealjuures pidada mõlema sügavat huvi ajaloo vastu, isegi kui Uspenski on

¹⁶ Kultuurisemiootika teeside sünniloost vt: Silvi Salupere, Peeter Torop, *On the Beginnings of the Semiotics of Culture in the Light of the Theses of Tartu–Moscow School. – Beginnings of the Semiotics of Culture*. Ed. by Silvi Salupere, Peeter Torop, Kalevi Kull. Tartu: University of Tartu Press 2013, lk 15–37.

¹⁷ Jurij M. Lotman, Boris A. Uspenskij, *Postscriptum alle tesi collettive sulla semiotica della cultura. – La semiotica nei Paesi slavi: Programmi, problemi, analisi*. A cura di Carlo Prevignano. Milano: Feltrinelli 1979, lk 221–224. Kordustruktuur: J. M. Lotman, B. A. Uspenskij, *Eterogeneità e omogeneità delle culture: Postscriptum alle tesi collettive*. – J. M. Lotman, *Tesi per una semiotica delle culture*. A cura di Franciscu Sedda. Roma: Meltemi 2006, lk 149–153.

¹⁸ Б. А. Успенский, К проблеме генезиса тартуско-московской семиотической школы. – Труды по знаковым системам 20 (Ученые записки Тартуского государственного университета 746). Тарту 1987, lk 20–21.

*Juri Lotman ning Boriss Uspenski ja tema pojad
Ivan ja Fjodor 1980. aastate esimesel poolel*

rõhutanud, et ajalooliselt õpetas teda mõtlema ennekõike Lotman. „Mind on ajalugu alati huvitanud, ent arutlused Lotmaniga sundisid mind sellega tegelema professionaalselt.“¹⁹

Kokku ilmus Lotmanilt ja Uspenskilt kahasse neliteist publikatsiooni, neist kõige olulisemad peamiselt Tartu ülikooli väljaannetes: kolm sarjas „Töid märgisüsteemide alalt“ ja kaks sarjas „Töid vene ja slaavi filoloogia alalt“. Ülejäänud avaldati põhiliselt konverentsikogumikes, lisaks võõrkeelsetes antoloogiates sissejuhatusena.²⁰

¹⁹ Boriss Uspenski e-kiri siinkirjutajale, 07.12.2021. Vt ka Трунин, «...такое явление природы...».

²⁰ Kahe autori ühispublikatsioonide bibliograafia on esitatud sinise sissejuhatusena.

Lotmani ja Uspenski kirjalik koostöö sai alguse 1967. aasta alguses, kui viimane vahendas Tartu kolleegile „Filosoofiaentsüklopeedia“ toimetuse ettepaneku Moskvast kirjutada 4-leheküljeline artikkel pealkirjaga „Tinglikkus kunstis“.²¹ Paar nädalat hiljem, veebruari keskel, vastas Lotman, et kirjutab selle hea meelega, ent tegi seejärel ettepaneku kirjutada artikkel kahasse.²² Kaastöö esimene versioon valmis 1967. aasta mais. Juunis kommenteeris Uspenski tagasihoidlikult: „Artikkel tinglikkusest mulle üllatuslikult meeldis. Mul on mulje, et selles leidub mõningaid mõtteid.“²³ Järgmiseks retsenseeris artiklit Vjatšeslav Ivanov, kelle märkuste toel läbis artikkel uue redaktsiooni ja saadeti pärast mõningaid viivitusi 1970. aasta alguses avaldamiseks.²⁴

Rööpselt kirjutasid autorid koos sissejuhatust Tartu–Moskva koolkonna itaaliakeelsele antoloogiale, mis esialgsel kujul valmis 1968. aasta kevadel,²⁵ ent ilmus alles 1973. aastal.²⁶ Kümnendi lõpus algas aga Lotmani algatusel koostöö kultuurisemiootika üldiste põhimõtete sõnastamisel.

²¹ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 89.

²² Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 93.

²³ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 96.

²⁴ Vt Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 119, 186, 188, 189. Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, Условность в искусстве. – *Философская энциклопедия*, Т. 5. Под редакцией Ф. В. Константинова. Москва: Советская энциклопедия 1970, lk 287–288.

²⁵ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 121, 125, 132–133.

²⁶ Jurij M. Lotman, Boris A. Uspenskij, Introduzione. – *Ricerche semiotiche: Nuove tendenze delle scienze umane nell' URSS*. A cura di Jurij

Avalikult kuulutas Lotman kultuurisemiootika programmilise uurimise vajadust esimest korda neljandas semiootika suvekoolis Käärikul 1970. aasta augustis.²⁷ Sama aasta oktoobris pidas ta koos Uspenskiga kultuurisemiootikast ettekande üleliidulisel küberneetika konverentsil Tbilisis.²⁸ Kuid töö kultuurisemiootika aluste väljatöötamise kallal oli alanud juba varem. 1. jaanuaril 1970 on Lotman Uspenskile kirjutanud, et ta sai valmis artikli „Kultuur ja semiootika“ esimese versiooni.²⁹ Kümnekond päeva hiljem pakkus ta välja, et parem pealkiri artiklile oleks „Kultuuri semiootiline mehhanism“.³⁰ Kui Uspenski oli artikli läbi lugenud, kinnitas ta, et tulemus talle „üldiselt väga meeldis“, lisades, et „kirjutatan seda võltsi tagasihoidlikkuset, sest selles on Teid palju rohkem kui mind“.³¹ Uspenski tegi artiklisse mitu väiksemat täiendust ja täpsustust ning 12. märtsil kirjutab Lotman, et sai artikli uue versiooni kätte: „Mu meelest on see õnnes-

---

M. Lotman e Boris A. Uspenskij. Edizione italiana a cura di Clara Strada Janovič. Torino: Einaudi 1973, lk XI–XXVII.

²⁷ Ю. М. Лотман, Предложения по программе IV Летней школы по вторичным моделирующим системам. – Тезисы докладов IV Летней школы по вторичным моделирующим системам, 17–24 авг. 1970 г. Тарту: Тартуский государственный университет 1970, lk 3–7.

²⁸ Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, Семиотика культуры. – Информационные процессы, эвристическое программирование, проблемы нейрокибернетики, моделирование автоматами, распознавание образов, проблемы семиотики (Материалы V Всесоюзного симпозиума по кибернетике, Тбилиси, 25–29 октября 1970 г.). Тбилиси: Ин-т кибернетики АН ГССР 1970, lk 307–308.

²⁹ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 186.

³⁰ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 189.

³¹ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 192.

tunud ja ma panin selle Teie redaktsioonis kogumikku.³² Artikkel ilmuski väljaande „Töid märgisüsteemide alalt“ 5. köites 1971. aasta sügisel.³³

Järgmine suurem ühistöö sai alguse millalgi 1972. aasta alguses, kui hakati kahasse kirjutama artiklit „Müüt – nimi – kultuur“. Artikli esimene versioon valmis hiljemalt sama aasta suve alguses, sest juuni lõpus on Lotman Uspenskile kirjutanud, et sai kokkuleppe filosoof Merab Mamardašviliga artikli avaldamiseks Moskva filosoofiaajakirjas Voprosō filosofii.³⁴ Artikli käsikiri liikus Moskvast mõnda aega käest kätte, ent avaldamisest siiski asja ei saanud. Lõpuks otsustas Lotman selle üllitada väljaande „Töid märgisüsteemide alalt“ 6. köites, mis ilmus trükist 1973. aasta kevadel.³⁵ On huvitav märkida, et juba 1972. aasta novembris on Lotman teinud Uspenskile ettepaneku kirjutada artiklile järg, kuid sellest plaanist paraku asja ei saanud.³⁶

Pärast jõulist teoreetilist avangut keskendusid Lotman ja Uspenski peamiselt 18. sajandi vene kultuuri semiootilisele lahkamisele. Artiklis „18. sajandi vene kultuuri semiootilisest tüpoloogist“ rõhutavad nad, et „semiootiline lähenemine vene 18. sajandi kultuurile ei ole peale sunnitud:

³² Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 199.

³³ Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, О семиотическом механизме культуры. – Труды по знаковым системам 5 (Ученые записки Тартуского государственного университета 284). Тарту 1971, lk 144–166.

³⁴ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 276.

³⁵ Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, Миф–имя–культура. – Труды по знаковым системам 6 (Ученые записки Тартуского государственного университета 308). Тарту 1973, lk 282–303.

³⁶ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 289.

vaevalt võib vene kultuuri ajaloos leida perioodi, mis oleks niisugusel määral küllastatud erinevat tüüpi semioosist³⁷. Osundatud artikkel oligi nende esimene ühistöö selles valas. Artikkel põhineb 25. aprillil 1973 Moskvas konverentsil „18. sajandi kunstikultuur“ peetud suulisel ettekandel, mille kirjalik versioon ilmus konverentsikogumikus järgmisel aastal.³⁸

Kuid juba veidi varem oli alanud Lotmani ja Uspenski koostöö 18. ja 19. sajandi vene kultuuriajaloo allikate editeerimisel. Ajaliselt esimesena tuleb mainida tööd vene kirjaniku Semjon Bobrovi (1763/65–1810) senitundmatu satiirilise kirjatöö kommenteerimise ja trükiks ettevalmistamise kallal, mis algas millalgi 1971. aasta keskel, ent avaldamiseni jõudis 1975. aastal.³⁹ Kõige pikemaks ja ajamahukamaks kujunes aga kahe õpetlase koostöö Nikolai Karamzini (1766–1826) „Vene ränduri kirjade“ kommenteeritud väljaande ettevalmistamisel akadeemilises raamatusarjas „Kirjandusmälestised“. See töö sai alguse juba 1975. aastal,⁴⁰ ent venis

---

³⁷ Siinses kogumikus, lk 111.

³⁸ Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, К семиотической типологии русской культуры XVIII века. – Художественная культура XVIII века: Материалы научной конференции. Москва: Советский художник 1974, lk 259–282.

³⁹ Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, Споры о языке в начале XIX в. как факт русской культуры: («Происшествие в царстве теней, или судьбина русского языка» – неизвестное сочинение Семена Боброва). – Труды по русской и славянской филологии: Литературоведение 24 (Ученые записки Тартуского государственного университета 358). Тарту 1975, lk 168–322. (Nii mahulistel kui ka sisulistel põhjustel see publikatsioon siinsesse kogumikku ei pääsenud.)

⁴⁰ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 348.

erinevate, nii sisuliste kui ka formaalsete takistuste tõttu pea kümne aasta peale⁴¹ ja nägi ilmavalgust alles 1984. aastal.⁴²

Vene kultuuri semiootikale pühendatud ühisartiklite seeria jätkus 1977. aastal, kui väljaandes „Töid vene ja slaavi filoloogia alalt“ ilmus programmiline artikkel „Duaalsete mudelite rollist vene kultuuri dünaamikas 18. sajandi lõpuni“.⁴³ Töö selle artikli kallal algas autorite kirjavahetuse põhjal otsustades millalgi 1976. aasta hiliskevadel, artikli korrektuur toimus sama aasta novembris.⁴⁴ 11. novembril 1976 on Uspenski Lotmanile kirjutanud: „Meie artikkel on aga minu erapooletul hinnagul esmaklassiline! Ainult rõhub mulje miskist lõpuni mitteväljaõeldust [*недосказанность*].“⁴⁵ Rööpselt kirjutasid autorid pikema retsensiooni Dmitri Lihhatšovi ja Aleksandr Pantšenko raamatule „Vanavene

⁴¹ Karamzini väljaandega seotud probleeme dokumenteerib hästi Lotmani ja Uspenski kirjavahetus, kus sellest on juttu kümnetes kirjades. Tasub mainida, et selle pikaajalise töö üks kõrvalsaadusi oli Lotmani, Uspenski ja Nikita Tolstoi ühisartikkel 18. sajandi vene kirjandusteoste akadeemilisest editeerimisest, vt Ю. М. Лотман, Н. И. Толстой, Б. А. Успенский, Некоторые вопросы текстологии и публикации русских литературных памятников XVIII века. – Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка 1981, 40, 4, lk 312–324.

⁴² Н. М. Карамзин, Письма русского путешественника. Издание подготовили Ю. М. Лотман, Н. А. Марченко, Б. А. Успенский. Ленинград: Наука 1984.

⁴³ Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века). – Труды по русской и славянской филологии: Литературоведение 28 (Ученые записки Тартуского государственного университета 414). Тарту 1977, lk 3–36.

⁴⁴ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 380–383, 388, 389.

⁴⁵ Ю. М. Лотман – Б. А. Успенский, Переписка 1964–1993, lk 391.